

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.23>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Стефанишин Н.М.,*кандидатка юридичних наук,**доцентка, доцентка кафедри цивільного права**навчально-наукового юридичного інституту**Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника**<https://orcid.org/0000-0001-6919-2774>***Схаб-Бучинська Т.Я.,***кандидатка юридичних наук,**доцентка, доцентка кафедри цивільного права**навчально-наукового юридичного інституту**Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника**<https://orcid.org/0000-0002-1615-8166>*

Стефанишин Н.М., Схаб-Бучинська Т.Я. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав.

Запропонована стаття присвячена дослідженню правової природи штучного інтелекту та окреслення його місця в системі об'єктів цивільних прав. Автори зазначають, що науково-технологічний прогрес останніх десятиліть вражає та відкриває людству пізнання нових можливостей штучного інтелекту та «проникнення» останнього, практично, у всі сфери суспільного життя. Поява штучного інтелекту породжує низку проблем як загального, так і спеціального характеру, в тому числі, питань правового характеру, що вимагають їх нагального вирішення. Так, актуальними постають питання щодо визначення штучного інтелекту як об'єкту чи суб'єкту цивільних правовідносин; окреслення правосуб'єктності штучного інтелекту; питання реалізації цивільних прав та обов'язків ШІ; гарантії захисту відповідних прав та юридичної відповідальності.

Сьогодні на рівні чинного цивільного законодавства України та й міжнародних нормативно-правових актів недостатньо правових норм які б належно врегулювали суспільні відносини, що пов'язані з штучним інтелектом, а ті нормативно-правові акти, що прийняті породжують ще більше запитань ніж відповідей. Все це обґрунтовує актуальність обраної тематики наукової статті.

Так, 16 лютого 2017 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з відповідними Рекомендаціями для Європейської Комісії. Даний документ, чи не єдиний у світі, у положеннях якого, хоч і поверхнево, але вирішуються певні питання, зокрема, наводиться поняття «електронна особа»; запропоновано у майбутньому дати єдине нормативне визначення «штучного інтелекту»;

запропоновано розробити систему класифікації і реєстрації електронних осіб; розробити нову систему звітів для компаній які використовують допомогу роботів, а також, прописати окремим пунктом показники впливу робототехніки на економічні результати компаній; створити спеціальний орган – Агентство ЄС з робототехніки та штучного інтелекту та наділити його компетенцією з технічних, етичних та регуляторних питань.

Зважаючи на інтеграційний курс України до Європейського співтовариства, а також, на використання, вже сьогодні, в різних сферах життєдіяльності штучного інтелекту 02 грудня 2020 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України прийнята Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, відповідно до положень якої штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань; галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту.

Окрім того, слід зазначити, що цивільне законодавство України перебуває в стані рекодифікації всіх правових інститутів цивільного права. Тому, в оновленому Цивільному Кодексі України вбачається правове закріплення штучного інтелекту як самостійного об'єкта цивільних прав в системі об'єктів цивільного права загалом.

Провівши наукове дослідження автори приходять до наступних висновків: штучний інтелект

слід розглядати як об'єкт цивільних правовідносин по відношенні до якого вони й виникають; штучний інтелект є об'єктом цивільних прав, як варіант, річ, яку можна продати, купити, подарувати, обміняти тощо, або ж, об'єктом права інтелектуальної власності, що створений в результаті творчої, інтелектуальної діяльності людини; українське суспільство не готове сприйняти штучний інтелект суб'єктом правовідносин а законодавець наділити останнього відповідною правосуб'єктністю, бо це, в тому числі, й порушує концепцію української цивілістики загалом; стосовно юридичної відповідальності за заподіяну шкоду штучним інтелектом, то мають застосовуватися норми чинного законодавства про діяльність, пов'язану з джерелом підвищеної небезпеки і вона покладається на володільця штучного інтелекту. Окрім того, до відповідних правовідносин необхідно застосовувати й законодавство про захист прав споживачів, а до штучного інтелекту (його технічних вимог) посилити вимоги законодавства щодо вимог безпеки життя, здоров'я та майна особи, а також, безпеки навколишнього природного середовища.

Ключові слова: штучний інтелект, робототехніка, електронна особа, правосуб'єктність штучного інтелекту, об'єкт правовідносин, суб'єкт правовідносин, юридична відповідальність.

Stefanyshyn N.M., Skhab-Buchynska T.Ya.
Artificial intelligence in the system of civil rights objects.

The proposed article is devoted to researching the legal nature of artificial intelligence and outlining its place in the system of civil rights objects. The authors note that the scientific and technological progress of recent decades is impressive and opens up to humanity the knowledge of new possibilities of artificial intelligence and the "penetration" of the latter, practically, in all spheres of social life. The emergence of artificial intelligence gives rise to a number of problems of both general and special nature, including legal issues that require their urgent solution. Thus, questions regarding the definition of artificial intelligence as an object or subject of civil legal relations are becoming relevant; delineation of legal personality of artificial intelligence; issues of implementation of civil rights and responsibilities of AI; guarantees of protection of relevant rights and legal liability.

Today, at the level of the current civil legislation of Ukraine and international legal acts, there are not enough legal norms that would properly regulate social relations related to artificial intelligence, and the adopted legal acts generate even more questions than answers. All this substantiates the relevance of the chosen topic of the scientific article.

Thus, on February 16, 2017, the European Parliament adopted a Resolution on the civil law

regulation of robotics with relevant Recommendations for the European Commission. This document is perhaps the only one in the world, in the provisions of which, albeit superficially, certain issues are resolved, in particular, the concept of «electronic person» is given; it is proposed to give a single normative definition of «artificial intelligence» in the future; it is proposed to develop a system of classification and registration of electronic persons; to develop a new system of reports for companies that use the help of robots, as well as to write down as a separate item indicators of the impact of robotics on the economic results of companies; create a special body - the EU Agency for Robotics and Artificial Intelligence and give it competence on technical, ethical and regulatory issue.

Taking into account the integration course of Ukraine into the European Community, as well as the use, already today, in various spheres of life of artificial intelligence, on December 02, 2020, the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, according to the provisions of which artificial intelligence is an organized aggregate information technologies, with the use of which it is possible to perform complex complex tasks by using a system of scientific methods of research and algorithms for processing information obtained or independently created during work, as well as to create and use own knowledge bases, decision-making models, algorithms for working with information and determine ways achievement of set tasks; the field of artificial intelligence is a field of activity in the field of information technologies that ensures the creation, implementation and use of artificial intelligence technologies.

In addition, it should be noted that the civil legislation of Ukraine is in a state of recodification of all legal institutions of civil law. Therefore, the updated Civil Code of Ukraine envisages the legal consolidation of artificial intelligence as an independent object of civil rights in the system of objects of civil law in general.

Having conducted a scientific study, the authors come to the following conclusions: artificial intelligence should be considered as an object of civil legal relations in relation to which it arises; artificial intelligence is an object of civil rights, as an option, a thing that can be sold, bought, gifted, exchanged, etc., or an object of intellectual property rights created as a result of creative, intellectual activity of a person; Ukrainian society is not ready to accept artificial intelligence as a subject of legal relations and the legislator to endow the latter with appropriate legal personality, because this, among other things, violates the concept of Ukrainian civility in general; with regard to legal responsibility for damage caused by artificial intelligence, the norms of the current legislation on activities related

to the source of increased danger should be applied and it rests on the owner of artificial intelligence. In addition, it is necessary to apply the legislation on the protection of consumer rights to the relevant legal relations, and to strengthen the requirements of the legislation regarding the safety of life, health and property of a person, as well as the safety of the natural environment, to artificial intelligence (its technical requirements).

Key words: artificial intelligence, robotics, electronic person, legal personality of artificial intelligence, object of legal relations, subject of legal relations, legal responsibility.

Постановка проблеми. Науково-технологічний прогрес останніх десятиліть вражає та відкриває людству пізнання нових можливостей штучного інтелекту та «проникнення» останнього, практично, у всі сфери суспільного життя. Так, сьогодні, ми вже говоримо про роботи-няні, роботи-прибиральниці, роботи-медики, роботи з обслуговування транспорту тощо.

Поява штучного інтелекту створює не лише комфорт з надання певних послуг, а й породжує низку проблем як загального, так і спеціального характеру, що вимагає їх вирішення. Зокрема, актуальною є проблема належного правового регулювання суспільних відносин, які виникають за участю «розумних» пристроїв, здатних виконувати складні операції та вирішувати інтелектуальні завдання.

У наукових дослідженнях представлено низку понять та підходів до розуміння штучного інтелекту, що визначають й зміст останнього – від ототожнення штучного інтелекту з робототехнікою до його сприйняття як самостійного напрямку відповідної науки в галузі технічних наук.

Якщо ж торкнутися питання генези виникнення штучного інтелекту (далі ШІ), то вперше дане поняття запропонував Джон Маккарті на Дартмутській конференції у 1956 році, де зазначив, що штучний інтелект – це наука й техніка створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм [1, с. 20].

Незважаючи на те, що від появи першого поняття штучного інтелекту вже минуло практично півстоліття, єдиного розуміння даного явища, сьогодні, немає. Це, на нашу думку, пов'язано ще й з міждисциплінарним характером штучного інтелекту. Все вище наведене, окреслює актуальність обраної теми наукового дослідження.

Стан опрацювання цієї проблематики. Свої наукові праці запропонованій тематиці присвячували І.О. Воронова, К.О. Поліщук, О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, Н.М. Стефанишин, Є.О. Мічурін, О.О. Кармаза, М.О. Стефанчук та інші вчені.

Метою даної статті є дослідження правової природи штучного інтелекту як правового явища, що має місце в об'єктивній дійсності та визначен-

ня його місця в системі об'єктів цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. 16 лютого 2017 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з відповідними Рекомендаціями для Європейської Комісії. Даний документ, чи не єдиний у світі, у положеннях якого, хоч і поверхнево, але вирішуються певні питання. З назви даного документу, на перший погляд, видається, що він стосується робототехніки, а не штучного інтелекту. Проте в п.1 Резолюції постійно вживається словосполучення «робототехніка та штучний інтелект» [2], що свідчить, що автори даного документу вживають дані поняття як синоніми.

Якщо ж говорити про визначення поняття штучного інтелекту, то в Резолюції воно не міститься, однак, наголошується на потребі в майбутньому визначити загальноприйняте поняття штучного інтелекту, «яке буде гнучким і не перешкоджати-ме інноваціям» [2].

У згаданій вище Резолюції обґрунтовуються потреби правового регулювання відповідних правовідносин, пов'язаних з штучним інтелектом: створити передбачувані та достатньо чіткі умови, згідно з якими підприємства зможуть розвивати власні проекти та планувати власні бізнес-моделі; забезпечити, що ЄС та його держави-члени зберігають контроль над встановленням правових стандартів і не будуть змушені адаптувати та жити за стандартами встановленими іншими (мова йде, про інші держави).

У положеннях Резолюції вперше:

- наводиться поняття «електронна особа»;
- запропоновано у майбутньому дати єдине нормативне визначення «штучного інтелекту»;
- запропоновано розробити систему класифікації і реєстрації електронних осіб;
- розробити нову систему звітів для компаній які використовують допомогу роботів, а також прописати окремим пунктом показники впливу робототехніки на економічні результати компаній;
- створити спеціальний орган – Агентство ЄС з робототехніки та штучного інтелекту та наділити його компетенцією з технічних, етичних та регуляторних питань [2].

Проаналізувавши норми Резолюції щодо цивільно-правового регулювання робототехніки можемо зробити висновок, що відповідні положення лише поверхово вирішують низку питань, проте Європарламент у вказаному документі зазначив, що в майбутньому у спеціальних Рекомендаціях та висновках врегулюватимуться питання пов'язані з штучним інтелектом у правовому полі.

З огляду на поступову інтеграцію України до ЄС та взяті Україною зобов'язання щодо гармонізації вітчизняного законодавства із законодав-

ством ЄС, науковий інтерес представляє вивчення перспектив правового регулювання штучного інтелекту за законодавством ЄС. Тому, 02 грудня 2020 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України прийнята Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, відповідно до положень якої штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань; галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, упровадження та використання технологій штучного інтелекту [3].

Наявність різноманіття понять штучного інтелекту дозволило вченим запропонувати класифікацію останнього. Науковці виокремлюють наступні класифікації штучного інтелекту: слабкий штучний інтелект – орієнтований на вирішення одного чи декількох завдань, що виконує чи може виконати людина; сильний штучний інтелект – орієнтований на вирішення всіх завдань, що виконує чи може виконати людина; штучний суперінтелект – ШІ, що значно розумніший від людини в будь-якій сфері людської життєдіяльності, що наділений свідомістю і суб'єктивними переживаннями. Окрім того, запропонована класифікація роботів на простий робот, робот-андроїд, андроїд. Сьогодні вже існують роботи, які володіють своїм тілом та імітують жести (ASIMO), виражають емоції (Kismet), є голосовим асистентом (Siri) [4, с.160].

Шведський вчений, професор Оксфордського університету Нік Бостром провів дослідження явища існування розумних машин, і зробив висновок про те, що до 2022 року системи штучного інтелекту будуть мислити приблизно на 10% як людина, до 2040 року – на 50%, до 2075 року – процеси мислення неможливо буде відрізнити від людських. В контексті цього слід погодитися з вченим, з позицією виваженої обережності щодо штучного інтелекту, оскільки на даний час весь обсяг можливостей геноїдів, не вивчений, а тому не врегульований [5, с.126].

Поява штучного інтелекту та введення даної конструкції в цивільному обороті ставить, мабуть, найбільше завдань для юристів, оскільки породжує низку питань та проблем правового характеру, що потребують вирішення та належного правового регулювання, зокрема:

- визначення штучного інтелекту як об'єкту чи суб'єкту цивільних правовідносин;

- окреслення правосуб'єктності штучного інтелекту;

- питання реалізації цивільних прав та обов'язків ШІ;

- гарантії захисту відповідних прав та юридичної відповідальності.

Аналізуючи наукові дослідження можемо прослідкувати наявність таких понять як робот, комп'ютерна програма, робототехніка, електронна особа, штучний інтелект. Одні вчені ототожнюють дані поняття, інші, з думкою котрих ми погоджуємося, зазначають про неможливість ототожнення понять робот та штучний інтелект, оскільки їх слід співвідносити між собою як форма та зміст. Робот є пристроєм, машиною, основною здатністю якої є автоматизоване виконання однієї чи декількох завдань за зразком дій людини, якій властиві ознаки рухливості, чутливості, аналітичності тощо. Штучний інтелект надає роботу тих властивостей, якими прийнято його характеризувати, а саме, розумність, здатність до аналізу та обробки інформації, а також до виконання завдань, на які він запрограмований [6, с. 6].

Питання визначення штучного інтелекту об'єктом чи суб'єктом цивільних правовідносин є, водночас, актуальним та дискусійним. Адже, в залежності від того, як ми визначаємо ШІ у реальних правовідносинах залежить те, чи ШІ буде їх учасником та наділятиметься відповідними правами чи ШІ буде об'єктом, по відношенні до якого виникатимуть відповідні правовідносини, укладатимуться відповідні договори тощо, а останній наділятиметься ознаками об'єкта цивільних прав загалом.

Визначення штучного інтелекту суб'єктом цивільних правовідносин є доволі спірним в сучасній цивілістиці. Оскільки, з теорії права відомо, що суб'єкт правовідносин наділений суб'єктивними правами, здатен виконувати юридичні обов'язки та нести юридичну відповідальність у випадках передбачених законом. Такими суб'єктами виступають фізичні особи, юридичні особи та держава (через створені органи державної влади, що є суб'єктом публічного права). У жодному чинному нормативно-правовому акті, тим паче, ЦК України мова про штучний інтелект не ведеться. Однак, у Резолюції щодо цивільно-правового регулювання робототехніки запропоновано створення системи реєстрації роботів, фонду страхування, цивільної відповідальності, відповідальності розробників та власників роботів тощо, а у п.59 даного документа закріплена суб'єктність роботів під назвою «електронна особа» з комплексом специфічних прав та обов'язків [2]. Звідки й випливає, що штучний інтелект є квазісуб'єктом цивільних правовідносин із низкою специфічних та наявних лише ШІ правових ознак. Про «електронну особу» згадує у свої працях й М.О. Стефанчук, котрий зазначає, що штучний інтелект, зокрема, штучний суперін-

телект має здатність самостійно думати та діяти в рамках суспільних відносин, а отже, може виступати носієм прав та обов'язків [6, с. 6]. Такої ж думки дотримується й В. Кулинич, котрий вважає, що варіантом дій з боку людства, який, можливо, забезпечить співіснування людей та роботів, буде саме надання роботам статусу суб'єктів, наділених відповідними правами та обов'язками [8]. У Китаї існують юридичні компанії, які розробляють програми для прогнозування результату судової справи. Вони користуються попитом та допомагають адвокатам вирішувати справи. У Пекіні судді-роботи беруть активну участь у судовому процесі, які офіційно перебувають в онлайн-центрі інтернет-суду.

На користь наукової позиції, що ШІ є суб'єктом цивільних правовідносин вчені наводять й той факт, що юридичні особи теж створені людиною і вже давно виступають суб'єктами правовідносин. Проте, таку думку спростовує О.І. Харитонові, котра зазначає, що юридична особа наділена «людським субстратом», оскільки, відомим є те, що юридична особа – колектив чи організація людей, або ж один директор, що виступає від її імені у цивільних правовідносинах. Як і народ України – суб'єкт конституційних правовідносин, що складається з спільності людей, так і юридична особа – колективний суб'єкт людей. Тому, до ШІ таку аналогію застосовувати неможна [9, с. 205].

Стосовно вище наведеної аргументації, можливо за порівняння взяти тварини, адже, це – живі істоти, що наділені своїм природним інтелектом, здатні до спілкування, дресирування, частково, мислення, проте, останні залишаються об'єктом цивільних прав, хоча наділяються певними правами визначеними спеціальним законодавством. Тому, вважаємо, що сьогодні правові традиції українського суспільства та й законодавець не готовий наділити штучний інтелект правами та обов'язками, що дозволяло б говорити про його правосуб'єктність та визначати останнього суб'єктом цивільних правовідносин. Штучний інтелект є об'єктом цивільного права (в межах розділу III ЦК України), як варіант, річ, яку можна продати, купити, подарувати, обміняти тощо, або ж, об'єктом права інтелектуальної власності, що створений в результаті творчої, інтелектуальної діяльності людини (в межах книги 4 ЦК України).

Ще одним питанням, що потребує вирішення є питання юридичної відповідальності за шкоду спричинену штучним інтелектом. Здебільшого, у відповіді на дане питання вчені зазначають, що мають застосовуватися норми чинного законодавства про діяльність, пов'язану з джерелом підвищеної небезпеки. В. Кулинич вказує, щодо правовідносин, які виникають внаслідок заподіяння шкоди роботами покладається на володільців таких роботів, як на володільця джерела підвищеної небезпеки або на виробників таких роботів

[8]. З цією думкою варто погодитися, окрім того, слід зазначити, що до відповідних правовідносин необхідно застосовувати й законодавство про захист прав споживачів, а до ШІ посилити вимоги законодавства щодо вимог безпеки життя, здоров'я та майна особи, а також, безпеки навколишнього природного середовища.

Окреслені у запропонованій статті питання є далеко не виключним переліком питання, що виникають та пов'язані із введенням в цивільний оборот та використанням штучного інтелекту.

Айзек Азімов, який у XX столітті сформулював перші принципи етики роботів вказує, робот не може спричинити шкоди людині, або своєю бездіяльністю допустити завдання шкоди людині; робот повинен виконувати команди людини, якщо вони не суперечать першому закону; робот повинен піклуватися про свою безпеку, але лише у разі, коли це не суперечить першим двом законам; робот не має права на спричинення шкоди людству [9, с. 8].

Висновки. Провівши наукове дослідження приходимо до наступних висновків: штучний інтелект слід розглядати як об'єкт цивільних правовідносин по відношенні до якого вони й виникають; штучний інтелект є об'єктом цивільних прав, як варіант, річ, яку можна продати, купити, подарувати, обміняти тощо, або ж, об'єктом права інтелектуальної власності, що створений в результаті творчої, інтелектуальної діяльності людини; українське суспільство не готове прийняти штучний інтелект суб'єктом правовідносин а законодавець наділити останнього відповідною правосуб'єктністю, бо це, в тому числі, й порушує концепцію української цивілістики загалом; стосовно юридичної відповідальності за заподіяну шкоду штучним інтелектом, то мають застосовуватися норми чинного законодавства про діяльність, пов'язану з джерелом підвищеної небезпеки і вона покладається на володільця штучного інтелекту. Окрім того, до відповідних правовідносин необхідно застосовувати й законодавство про захист прав споживачів, а до штучного інтелекту (його технічних вимог) посилити вимоги законодавства щодо вимог безпеки життя, здоров'я та майна особи, а також, безпеки навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов О.А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 року). Львів: Львів. Політехніка, 2017. С. 18–42.
2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on

- Robotics. Режим доступу: URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>.
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження КМ України від 02.12. 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.05.2023).
 4. Стефанчук М.О., Музика-Стефанчук О.А., Стефанчук М.М. Перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту. Вісник Національної академії правових наук України, 2021. Т. 28. № 1. С. 157–168.
 5. Милоненко Ю.В. Перспективи визнання штучного інтелекту як суб'єкта міжнародного права. Молодий вчений. 2018. № 11. С. 125–127.
 6. Стефанчук М.О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: автореф. дис. ...д.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2020. С. 6.
 7. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? Юридична газета № 49 (599). 2017. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-roboti-buti-nadileni-pravami.html>.
 8. Харитонова О.І., Харитонов Є.О. ІТ-право: теорія та практика. Одеса Фенікс, 2019. 472 с.
 9. Каткова Т.Г. Правосуб'єктність роботів: Вигадка чи реальність? Право і суспільство. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. 2017. Вип. 3, ч. 2. С. 8-9. URL: <http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/index.php/archiv?id=99>.
 10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 29.05.2023).